

IVAN KOS: SLOVENEK V CARSKI RUSIJI

Jurij Zalokar

PREDSTAVITEV

Ivan Kos

Ivan Kos (1846-1907) se je rodil v Ljubljani v narodno zavedni zdravniški družini. Po maturi je na Dunaju študiral najprej zgodovino, potem pa na trgovski akademiji. Bil je med soustanovitelji akademskega društva Sava (leta 1867).¹ Narodna in panslovan-ska naravnost sta pripomogli k odločitvi, da je leta 1870 odšel v Rusijo, kjer se je zaposlil v trgovsko-gradbenem podjetju B. Hoffmark ter kasneje postal družabnik in lastnik. V Rusiji se je poročil z Vero Krohn, hčerko švedskega trgovca in vnukinjo pisatelja Biernatzkega. Njegov sin Jurij je postal znan sovjetski botanik, tri hčerke so se poročile na Norveškem in v Švici, hčerka dr. Ana Kos pa v Ljubljani z dr. Alojzjem Zalokarjem.

Kos je živel v Petrogradu in kasneje v bližnjem Carskem selu, dačo pa je imel v Te-

¹ Janko Vencajz, *Spomenica o petindvajsetletnici akad. društva "Slovenija" na Dunaji*, Ljubljana: Akad. društvo "Slovenija" na Dunaji, 1894, 43 str.

rijokih. Pri njem so se ustavljali številni slovenski umetniki, znanstveniki in politiki na poti v Rusiji (Hribar, Prijatelj, Žmitek, Aškerc itd.). Nekaterim je postal tudi mecen. Rusko javnost in politične kroge je seznanjal z razmerami in težnjami v Sloveniji. Znan je postal tudi kot prvi ruski problemski šahist.

Njegovo bivanje v Petrogradu sovpada z zadnjim obdobjem carske Rusije, ko so se že začeli nemiri, ki so po njegovi smrti dovedli do revolucije. K sreči so ohranjena njegova pisma od leta 1884 naprej, ki jih je pisal sestrama v Ljubljano²; Marija je bila tam poročena s sinom dr. Janeza Bleiweisa, dr. Karlom Bleiweisom, Ana pa s politikom Valentinom Zarnikom. Iz teh pisem in drugih virov je lepo razvidno življenje in doživljanje tedanjega slovenskega izseljenca v Rusiji, kjer je obenem postal nekakšen prvi slovenski "poslanik" v njenem takratnem glavnem mestu.

Ivanov prijatelj Fran Šuklje³ mu je v svojih *Sodobnikih* namenil kar precej prostora: "*Pa zakaj tako obširno o prijatelju Ivanu Kosu? Zakaj? Mnogo poznam velenadarjenih slovenskih možakov, toda le dvojica izmed njih se sme po mojem uverjenju ponašati z genialnostjo. Eden je naš Janez Evangelist Krek, drugi je Ivan Kos! Koliko je združenih talentov v njegovi osebi: glasbeni, risar, šahist, poleg tega pa njegov praktični razum, ki je slovenskega študenta prelevil v bogatega ruskega podjetnika*".

PISMA

Ko je bil Kos že lastnik podjetja, je postal njegov prijatelj in družbanik Dürr. V pismu iz leta 1886 šaljivo piše o njegovi poroki, obenem pa omeni drugega prijatelja, Slovenca Širokega, ki se je tudi takrat ženil. Kasneje je odšel v notranjost Rusije. Tako piše: "*Ženi se pa Dürr po serčnem vlečenju, na revni, ampak strašno luštni punčki, v katero se bi bil skoraj i jaz zatelebal, tem bolj, ker mi je nekatere avanse delala. To je bilo še strašno smešno, da sem jaz Dürro prosil (preden sem še vedel da jo on špoga), naj bo on njen kavalir pri nekem izletu, naj zraven nje sedi i.t.d., i.t.d., ker se mi zazdeva kar ona misli da imam jaz kake namene, katerih pa nijmam i ker se sam bojim da bi se ne-zadnje zares ne zatelebal. Poznam jo namreč*"

² Ivan Kos, Pisma, osebni arhiv.

³ Fran Šuklje, *Sodobniki*, Ljubljana: Založba Satura, 1933, str. 70-71, 209-213.

še pre malo, i videl sem da bi se strašno rada umožola." Potem nadaljuje: "Širokova nevesta je tudi luštna, sploh se tega materiala tukaj ne manjka."

V istem pismu izraža strah pred prusko-avstrijsko vojno: "Nemški pangermani hočejo namreč vse dobiti i zavoljo tega skušajo dobiti Avstrijo na balkanske limanice –; ... meni se zdi, da je Avstrija 'bemacht'." Obenem izrazi strah, da bi potem še Italija hotela "en kos", to pa bi šlo na račun Slovenije.

Zanimivih je tudi nekaj vrstic o rojakih, živečih v Rusiji ali tam na obisku: "Dr. M. tudi tukaj niso posebno marali; strašno visokega mnenja je o sebi in govori vedno le o sebi. (...) Tukajšnji učenjaki ne vedo nič, – sploh mu je bilo vse rusko na smeh. Širok ga je imel zelo v želodcu, jaz pa sem dobro z njim shajal (Veri pa je bil neizrečno simpatičen), ker sem ga mirno poslušal in si samo mislil: mlad si, mlad! Če opisuješ hibe na Ruskem i če je dobil dobro službo v Avstriji, zavolj tega pe še nij izdajica. Vsaj se povsod nahaja kaj napačnega. Rusi sami včasih zabavljajo; dobra služba pa je nazadnje vsem ljuba – vsaj se je zelo pridno učil, i sposoben je res, vidi se da ima izverstno glavo i terdo pamet." Nato opiše nekaj tamkajšnjih Slovencev, ki so se povssem porusili, tako npr. gimnazijskega ravnatelja Klemenčiča, ki mu po slovensko ni več odgovarjal in s katerim ni več iskal stikov: "Kar se je Širok preselil v Nikolajev, nijmam več človeka s katerim bi mogel po slovensko govoriti; kajti Klemenčič ne more ali pa noče več govoriti po slovenski, – odgovarja konsekvntno po ruski, i to me jako ježi... Drugi ruski Slobenjarji so tudi uže popolnoma rusificirani; samo Širok, alias 'goriška figa', i Brezovar 'Jernej', govoriga še ravno tako gladko kakor da bi se danes pripeljala. Jurtela, štajerc, tudi še."

Kosovo stanovanje v Petrogradu je postalo kar nekakšno postajališče za rojake, ki pa niso bili vedno prijetni. Tako piše leta 1897: "Lansko leto (...) Pritepel se je tudi en slovenec, nek J. M. Kakor vsak 'bratuška' kateri semkaj pride, je tudi on takoj prišel h meni in me 'ustrelil' za 150 rubljev, češ, da nijma za pot nazaj in za različne stroške. Govoril je jako lepo in čisto po slovenski, in menda tudi jako lepo lagal, da bo dobil lepo službo na Češkem ter potem denar vrnil. Verjel sem mu; pa če mu tudi ne bi verjel, bi ga vse eno ne pustil popolnoma na cedilu. Umazan 'pobalin' je bil dovolj, da se dozdej še oglasil nij (...)" Popolnoma drugačen je bil obisk slikarja Žmitka, ki ga omenja v istem pismu: "Bolj pošten 'bratuška' je slikar Peter Šmitek iz Krope; velja me sicer tudi uže okolo 150 rubljev, pa vse zapisuje in vem da mi bo vrnil če bo kdaj mogel."

Žmitka omenja tudi kasneje. Spletlo se je pravo prijateljstvo. Slikar je napravil več portretov, med drugim skupinski portret Kosove družine pred dačo v Terijokih. Tako je povrnil dolg, obenem pa dobil še ustrezen honorar. V slikarjevi zapuščini je kar precej risb iz Petrograda in Terijokov. Zato ni odveč par besed o Kosovi dači v tistem kraju: *"Pravijo da po leti do 20.000 ljudij tukaj stanuje, in zmeraj še dače zidajo. Kmalu bo ves Peterburg stanoval v Terijokah. Kupujejo uže močvirja, nive in travnike, ter si tam 'vile' zidajo. Ljudje so v tem in v raznih drugih obzirih prave opice; kar eden začne pa začenjajo vsi."* Morje v Terijokih je opisal kot eno veliko lužo: *"četrť ure od obale je voda še vedno komaj do kolen. Sem pa tja so globlje luknje in zgodilo se je že, da so celo odrasli utonili. (...) Zdaj pravijo, da se je blizu Terijok en krokodil pokazal (!) ki je od Helsingforsa sem priplaval."* Doda, da je to bila najbrž navadna morska kača. Terijoke kaže omeniti tudi zato, ker je okoli hiše uredil pravcati botanični vrt. Poleg rož je imel raznovrstnega lepoticnega grmovja in dreves celo po deset in več vrst, npr. 20 vrst jablan. Posebno veliko je imel čremaža in jerebike. O vsem tem je podrobno pisal v pismu sestrama.

Ob prelomu stoletja se je družina preselila v Carsko selo pri Petrogradu, kjer si je Kos kupil hišo. Za preselitev se je odločil predvsem zaradi otrok: *"najbolj me je pa tja vleкло, da bodo otroci celo leto na zraku in da se ne bodo v Petrogradu šolali; kajti velika mesta, sploh, in posebno znabiti Petrograd, so za otroke strup v vseh ozirih, fizično in moralično."* Vendar je to bil čas, ko se je Kosovo življenje že pričelo obračati navzdol. Na višku moči mu je umrl družabnik in prijatelj Dürr. Vsaka skrb je prešla nanj in nastaviti je moral več novih "kontorščikov" (uradnikov).

Kmalu po smrti Dürra je Kosu umrl brat Pepe, ki je živel na Madžarskem. Leta 1901 je izgubil še sestro Ano. Dobesedno je doživljal, da so luči njegovega življenja priče ugašati.

V pismu iz istega leta beremo spet nekaj več o Kosovih stikih z domačim krajem. Tako npr. omenja, da mu ni prišlo prav pismo neke Slovenke, ki ji je župan Hribar svetoval, da se obrne nanj, da bi se v Rusiji naučila izdelovanja keramike, ki jo je Hribar tako občudoval med svojim obiskom pri Kosu. Izdelki namreč sploh niso bili ruski in bolelo ga je, ko je moral prosilko razočarati. Tako je menil: *"Rusija sploh nij dežela kamor naj se gre učiti, temuč dežela, kamor se gre, če se uže kaj dobro zna."*

Sicer pa je od rojakov še kar naprej dobival pisma, v katerih so ga prosili raznih reči. Nek fant ga je prosil za znamke, neki trgovec pa je ponujal domačo robo, "ki je pa v Rusiji ne potrebujejo, saj še svojo prodajajo pod ceno."

Medtem je Kosova tvrdka še vedno dobro uspevala, čeprav so bile stalne težave, ker ljudje niso plačevali storitev. Piše, da je dobil pomembno naročilo ob izgradnji spomenika carju Aleksandru III v Moskvi za dobavo posebno obdelanega finskega granita. Skrbi je bilo vseeno dovolj: "Tako sva vprežena žena Vera in jaz, da se eden drugemu smiliva. Jaz sem vsaj zvečer en par ur svoboden, ona pa nikoli! Seveda mene zmiraj tarejo razne misli in skerbi, tako da mi gre tudi zvečer kupčija po glavi." Otroci in njihove dogodivščine pa so ga očitno sprostili. Sledi opis, kako je sin Jurij uredil svojo sobo: "Vse sobe so polne červičev, gosenic, metuljev, kebrov, polžev in vsekeršnjih merčesov. Vsa dekleta mu pomagajo loviti. Zdaj so martinčka in miš ujeli, katere imajo. Miš se sme vsaki dan 5 minut po sobi sprehajati. Vsaj zver ima svojo hišico, katere jim hlapec nareja. Vera je uže vsa scagana, ker je zavoljo teh merčesov dostikrat jok in prepir. Uboga dekla ne ve kako da bi sobe čistila in pospravljala, ker se do vseh teh stvari in raznih rastlin, fotografičnih preparatov, eksperimentov in packarij, dotakniti ne sme. Dekla je vsaki dan kregana in celo bita (fletno mlado dekle!). Ko sem bil jaz 14 let star, sem bil uže zaljubljen; Jurček pa še dekleta tepe – slava Bogu!"

Kmalu pa bo konec tudi otroške idile. Pismo iz leta 1904 že najavlja usodne dogodke, ko so se pričeli podirati tudi temelji, na katerih je Kos gradil dobrobit svoje družine: "Zdaj imamo pa eno veliko hujšo reč – vojsko z Japonijo. Vsacega je serce bolelo ko je čital perve nevezgodne telegrame... Grozno navdušenje je po vsej Rusiji in upati smemo da bodo japonci nazadnje gerdo premagani... Zdaj le telegrame iz Mančžurije požiramo. (...) Grozne reči se bodo še godile preden da bo mir. Take grozne vojne menda še ni bilo dokler svet stoji (...) lasje po koncu stoje če se čita o tem groznem klanju."

V naslednjih pismih piše Ivan predvsem o vojni, o porazih in o upanju, da se vse dobro obrne. Beremo, kako ga je prizadela potopitev oklopnice Petropavlovsk, s katero je utonilo kakih 600 ljudi, med njimi slikar Vereščagin. "Vsa Rusija je potrta, vendar pravega uspeha japonci do zdaj nimajo..." Toda upanja so se izjalovila in vojna se je končala z japonsko zmago. 19. 8. 1905 piše Ivan sestri: "Slava Bogu, zdaj imamo manifest o državnem zboru in imamo mir z japonci. Vse gre k

*boljšemu in začena se za Rusijo nova doba, znabiti najlepša in najsrečnejša doba v ruski zgodovini: Rusi so bili gerdo tepeni, česar nisem nikdar pričakoval... Pa rusi so mlad narod in za mlade ljudi je včasih najboljše če po riti dobijo! Nikoli se zanaprej ne ve kaj da je boljše. Zazdeva se mi da je za Rusijo tako boljše in za nas slovane tudi. Če bi bila Rusija zmagala, bi se bile znabiti čez nekaj let vse druge države, z Ameriko in Kitajem, zoper njo vzdignile. Najbolj žal mi je stotih in tisoč ubogih vojakov, ki so padli ali pohabljeni, brez da bi vedeli zakaj." Pristavi še, da Rusi niso nič jezni na Japonce. Zanimivo je, da je imel kasneje enake bojazni glede Rusije tudi slovenski koroški duhovnik Trunk⁴, ki je v svojih *Spominih* opisal, kako je Zahod skušal Rusijo odtrgati od svetovnega morja: odtod odzvem Trakije Bolgariji, odtod nastop zoper Srbijo in odtod rusko-japonska vojna. Tako piše: "Dobro se še spominjam na doživljanje iz leta 1906. Vozil sem se iz Port Saïda v Trst. Na ladjo pride Anglež iz Bombaya, ki je za silo govoril tudi francosko. Pristopi in me vpraša, če poznam ladje, zasidrane blizu pomola. Bili so ostanki razbite ruske mornarice iz rusko-japonske vojne. Govorica nanese na to vojsko in Anglež me vpraša, ali vem, kdo je pravzaprav zmagal? 'Pač Japonci!' pravim. 'Kaj še! Verjemite mi', mi pravi, 'da je za vsakim japonskim vojakom in mornarjem stal - Anglež!'"*

Še v času, ko je bila vojna, je tudi delo prinašalo samo skrbi: "...takega nesrečnega in sitnega leta še ni bilo. Dela, skerbi, jeze in vsake sorte sitnosti na kupe, prijetnega in veselega pa skoraj nič, tako da se človeku nič ne ljubi. (...) Od vseh strani šikane in nesramne pretenzije. Terjatve ne pomagajo, če tožiš se to vleče leta... Če so hudi časi se vidi da gre vsa morala in poštenost rakom žvižgat." Potem nadaljuje z opisom razsula v šolstvu: "Carskoselska gimnazija je bila nekdaj ena najboljših na Ruskem in to je bil deloma vzrok da smo se preselili semkaj! Pa ravno takrat je prejšnji ravnatelj umerl, in zdaj je vse narobe. Ne enega pedagoga ni; učitelji absolvirajo svoj penzion, kakor vsaki drugi činovniki, in se malo brigajo za to da bi otroci kaj razumeli in znali. Samo 'štrafovat' umejo posebno majhne otroke za vsako otročarijo in malenkost strogo 'štrrrafujejo'. Sedmošolci in osmošolci pa rogovilijo in se napivajo kolikor hočejo; tega ne vidijo, ali nečejo videti, ker se jih menda boje. Če bi vse povedal kar se tukaj godi, bi mi v Avstriji še verjeli ne. Človeka ki simpatizira z Rusijo, kar serce boli."

⁴ J. M. Trunk, *Spomini*, Celje: Založba sv. Mohorja, 1950, 136 str.

Družina Ivana Kosa pred dačo v Terijokih. Skupinski portret je naslikal P. Žmitek.

Še pred koncem vojne je prišlo tudi do prvega revolucionarnega vretja. Z marsičem se Kos ni mogel strinjati, ne samo zato, ker je bil sam podjetnik, ampak tudi zaradi svoje vseslovanske naravnosti in bojazni za domače kraje, če bi se z Rusijo kaj zgodilo. 11. 1. 1905 je pisal Mariji: *“Res preživljamo tukaj hude čase. (...) vsi delavci zdaj štrajkajo. Pravijo da jih je več kot 50.000. Z zavodi v okolici jih je pa znabiti blizu 100.000. Ker se Car nahaja v Carskem in mu hočejo demonstrativno podati prošnje, kaj-li, se je včeraj napovedalo – kakor pravijo – iz Kolpina do 20.000, in iz Petrograda do 40.000 delavcev v Carsko selo! Pomisli kako da nam je bilo pri sercu! Kakor je danes slišati, so jih vojska zadržale. Tudi okoli Carskega, pravijo, so na vseh potih razstavljena vojska. Kaj da prav za prav hočejo, ne morem dobro razumeti; pa vse kaže na to, da je k zahtevanjem delavcev primešana tudi politična agitacija. Kaj da še bo iz tega, sam Bog ve. Neizrečeno žalostno je vse to – in ravno zdaj ko ima Rusija tako težko vojsko. To je mednarodni socializem, ali prav za prav nihilistično zanikanje patriotizma v starem, klasičnem pomenu. Ali vedo, da pomagajo japoncem in sploh azijatom in drugim vragom? So-li že nove ideje prave in boljše in postane-li človeštvo od njih bolj srečno? Nemški in drugi evropski socialisti so sploh dobri patrijoti in imajo menda ruske socialiste za norca, da bi oslabili Rusijo. Ubogo, neumno, otročje, lehkomišelnost in sprideno*

slovenstvo, – zmiraj bolj bo menda razjedinjeno in raztergano na razne narodice, frakcije, sekte i.t.d. ki se čertijo med seboj in se bodo med seboj klale – na smeh in na veselje evropskih in azijskih sosedov. (...) Dvomim da bi pri danih okoliščinah bilo mogoče s silo in hipoma doseči kakih dobrih, pametnih in stalnih rezultatov, – pač pa bodo takoj pouzročili mnogo gorja in velike materijalne zgube. Dobiček bodo imele samo druge države.” Ko to beremo skoraj sto let kasneje, lahko samo delimo njegove pomisleke, in to še bolj, ker je razvoj krenil nazaj v preteklost.

Kosa je bilo pri vsem tem najbolj strah lumpenproletariata, ki se je pomešal med študentske in delavske vrste: *“Nevarni so v mestih huligani (cepini, barabi, vagabundi) katerih je n.pe. v Petrogradu na tisoče, in, če jo našuntajo, tako imenovana ‘černa šotnja’, to je neomikani, surovi elementi, ki čerti vse kar klobuke in dolge hlače nosi, z eno besedo vso inteligenco.”*

Iz let 1904 in 1905 sporoča Kos tudi nekaj drugih dogodkov in srečanj. V pismu brez datuma iz leta 1904 omeni srečanje s slovstvenim zgodovinarjem Ivanom Prijateljem, ki je kasneje postal pristni prijatelj družine: *“Vstrečal sem danes zopet dra Prijatelja (slavista); bil je en čas v Moskvi, potem doma. Ostane tukaj še en par mesecev; potem pa pojde na en čas v Varšavo, v Berlin, v Pariž. Ima za to štipendijo od dunajske univerze. Zelo prijeten človek je, Ribničan. Pozna tudi Žmitka. Žmitek je zdaj drugo leto na praški akademiji. Imel je neki lep uspeh na Dunaju z eno sliko ‘berači’. Naslikal jo je na Gorenjskem v enem hlevu, kjer je bil etabliral svoj atelier. Nekaj beračev je bil nabral za modele in jih potem grupiral. V nedeljo dr Prijatelj k meni pride. Lansko leto je bil uže enkrat pri nas. Ženi in otrocem je jako dopadel.”*

Istega leta je na enem od pogostih trgovskih potovanj po Evropi pisal 28. 9. o svojem nedavnem srečanju s Šukljetom na Dunaju. Njegovo poročilo naj dopolni sliko, ki jo je podal o srečanju Šuklje v svojih *Sodobnikih*. Kos piše, da pri Šukljetu govore *“...med seboj še po slovenski in celo dekle imajo Kranjico; ona govori naravno, kakor govore v Novem mestu; on pa pretirano, kakor v slovenskem gledališču igralci. To je bil čisti ‘interview’. Skoraj vsako frazo je začel tako-le: ‘Povej Ti meni, ...’ Sicer pa je tak kakršen je bil! Sprejeli so me prav prijazno in po domače, ter na večerjo povabili; bil je tudi en štajerski poslanec, slovenec. Res je da je Šuklje tudi en malo za-se skerbel; ampak naroden je vendar le kolikor dopušča*

loyalnost in čin dvornega svetnika! Renegat na način Dežmana, nikoli ne postane. Inteligentem in nadarjen je pa znabiti najbolj, kar je še bilo slovenskih poslancev."

Družbeni nemir v Petrogradu je dosegel svoj prvi vrh v letu 1905. Ivan Kos se je odločil, da se z vso družino umakne v Ljubljano. Vendar ga je že naslednje leto delo klicalo nazaj v Rusijo. Bil pa je poln mračnih slutenj. Z Dunaja je na povratku pisal 6. avgusta 1906: "*Odpeljemo so šelej jutri ali pojutrišnjem naravnost v Berlin... Če bi se meni ali nam kaj hudega pripetilo, česar nas Bog obvarij, Ti povem za vsaki slučaj, da imam na Dunaji v avstro-ogrski banki...*" Sledi točen opis njegovih denarnih prihrankov, vrednostnih papirjev, premoženja, življenjskega zavarovanja itd. V navodilih potem sestri Mariji in nečaku Miljutinu Zarniku piše, kaj naj storijo v primeru nesreče, "*če bi me n.pr. ubili ali oropali.*" Napravil je tudi testament.

Vendar se ni zgodilo nič hudega, samo življenje se je vse bolj zapletalo. Februarja 1907 piše sestri, poln skrbi zaradi politike, ki je zajela tudi njegove otroke. Tako piše: "*Jutri bodo odprli drugo 'dumo'. Vsi delavci in vsi dijaki in celo ženske šole, sploh kar je nerazvitih politikantov, so vsi razburjeni, samo ne vedo zakaj, in zahtevajo da bi bil jutri 'praznik'. Da bi ne bilo nepotrebnih demonstracij in skandalov, je učiteljski svet sklenil, da bodo moške šole zaprte – zdaj pa hočejo gimnazistke demonstrirati in zahtevati, da bi jih jutri tudi domov pustili. Strogo sem prepovedal Njutki (Ani) da se neudeleži nobene demonstracije, ker nismo rusi. Pač se bojim...*"

Že 18. 3. je spet pisal: "*Pfušarija se tukaj nadaljuje, ad infinitum. V državi, kjer je znabiti 80 % analfabetov, vsak kdor zna količkaj čitati ali pisati, uže misli da mu ni ravnega na svetu. Če ima pa še kak diplom, ako ravno n.pr. spodnje realke, ali pa če je celo izvoljen za deputata, pa misli da je nekaj strašansko važnega in velicega, česar še sploh nikoli ni bilo. Kako bo red, če so učitelji in učiteljice deloma ravno taki butci in take gosi, kakor so večinoma učenci in učenice? (...) Zdaj je n.pr. tukaj sploh Nietzsche in ateizem v modi. Učitelji in učenci so en par takih knjižic čitali in zdaj vsi mislijo: ha, zdaj smo pametni, zdaj smo vso modrost iz korca popili! Zdaj vemo, kako da je vse, in da je vse drugo humbug. Ravno včeraj sem čital, da je uže Tomaž Akvinski rekel: Timeo hominis unius librei (bojim se ljudi, ki so samo eno knjigo čitali). Taki ljudje so v svoji neizrečeni naivnosti in slabosti možganov, vsi fanatiki, in tako je zdaj vsa ruska mladež 'widerstandunfähig' zoper vsako pisano, tiskano ali slovesno agitacijo in zoper vsako sofistiko, ker pre*

malo vedo in ker so pre surovi in pre degenerirani. Naši otroci so to menda zdaj dobro spoznali in imajo zdrave in poštene nazore... To je zdaj v šolah kakor ena psihopatična epidemija in dosti so krivi nekateri učitelji. Vse se je udarilo v politiko, na podlagi raznih prestavljenih brošur in radikalno slabo redigiranih časnikov."

23. 9. 1907 beremo enako grenke pripombe o vladni strani: *"Pa zdaj je tak čas, odkar je zmagala reakcija, da tarifi in take stvari nič ne veljajo; na vse to pljujejo in delajo kar hočejo. To je prava pravcata ekspropriacija, – uže ne od barab in revolucionarjev, ampak od vladnih organov. Obirajo nas zdaj krivično in brutalno, da je groza."* Vse to je dodatno hudo podražilo veliko pošiljko materiala iz Nemčije, ki jo je tedaj čakal. Kaže, da je to bila še zadnja kaplja, ki ga je uničila.

Že leta 1904 je v pismu potožil, kako ga je med hojo zgrabil krč v levi nogi, da je moral počakati, preden je šel naprej. Zdravniki so ga tolažili, sam pa je pravilno podvomil, če težave *"niso od kake nepravilne cirkulacije"*. Kasneje jih je včasih še omenil. V začetku leta 1907 so bile težave še hujše in izrazitejše, značilne za srčno obolenje: *"Prerana spomlad je najnevarnejši čas. Jaz ne morem dolgo in hitro hoditi, če ne me hudo zapeče v prsih, tako da moram obstati in nekaj počakati; kakor en krč je to; ali so spazme ali kej en zlodej, ne vem..."*

Ne vemo, ali je bilo pismo 23. 9. 1907 zadnje. 13. novembra 1907 je Ivan Kos umrl, očitno zaradi srčnega infarkta.

Bližajoči konec je bilo tudi sicer že slutiti iz njegovega zadnjega pisma. Zaželel si je mir: *"Jaz bi se prav rad vsega znebil in kje v kakem koticu, – kakor praviš, – prav po špispurgerski se svojo rodbino živel, pa iz raznih vzrokov to ne gre. Tudi ne morem svoje kupčije likvidirati kakor bi hotel... Trebalo bi pač, ker me vsak dan kaj vznemirja ali jezi in se pri takih okoliščinah težko ozdravim."* In še na koncu: *"Ves bolan sem vse te dni od jeze in skrbi, ker sam ne morem nič opraviti zoper brutalno silo ki se ne sramuje take nepoštenosti. To mi gre noč in dan po glavi in strašno trpim zaradi tega, ker se ne morem pomiriti. (...) Tako je tukaj zdaj, da se Bog usmili! Pri tem je zadnji čas vse tako strašno drago postalo, da skoraj 50% več rabimo kakor prejšnja leta. Lepa perspektiva!"*

DRUGI VIRI

Še več o Ivanu Kosu lahko zvedemo iz zabeležk in spominov nanj v literaturi. Tako ga npr. omenja Valentin Žmitek⁵, brat slikarja, v opisu bratovega bivanja v Petrogradu. Drug tak vir je prikaz Barbare Zupančič⁶ o Žmitkovem delu in življenju. O Kosu kot šahistu imamo več poročil. Njegova hčerka (dr. Ana Zalokar⁷) je med drugim zapisala: "Ivan Kos je bil slovenski in ruski šahovski problemski strokovnjak. Ruski zgodovinar šaha Kogan ugotavlja, da je bil Kos prvi ruski problemski šahist, ki je dobil nagrado na kakem mednarodnem turnirju. Vendar ruski podatki nikjer ne omenjajo Kosove narodnosti. Imenujejo ga le Ivan Osipovič Kos." Doda, da je oče že kot sedemnajstletni dijak poslal leta 1864 prvi problem časopisu *Deutsche Schachzeitung*. Podrobneje o Kosu kot šahistu je pisal Ivan Zika⁸ v svoji *Zgodovini slovenskega šaha*. Zika pri tem navede, kaj je bilo objavljenega iz Kosovega šahovskega opusa ter še sam prikaže nekaj njegovih problemov.

Veliko podatkov o Kosu je zbrala Iskra Čurkina⁹ v svoji knjigi *Rusko-slovenski kulturni stiki*. Omenja, kako je gmotno podpiral slovenska društva v Rusiji in sodeloval z Josipom Klemenčičem: "Med slovenskimi emigranti v Rusiji je imel Klemenčič najtesnejše stike s trgovcem Ivanom Kosom. Večkrat sta se srečevala z L. L. Berezinom, ki je bil v 60. letih ruski konzul na Reki. Berezin se je še vedno zanimal za južne Slovence. Napisal je knjigo o Hrvatih, o Slovencih pa obsežen članek za revijo 'Syn otečestva'. Za članek o Slovencih sta mu priskrbela gradivo I. Kos in J. Klemenčič. Kasneje se Klemenčič ni več zanimal za razmere v Sloveniji." Čurkina potem omeni učitelja Boleta, ki je prav tako odšel v Rusijo in je veliko prispeval k medsebojnim stikom. "Bole si je tudi po odhodu v Rusijo še dopisoval z Bleiweisom." Od vseh njegovih pisem je najbolj zanimivo tisto, ki ga je 22. maja 1879 pisal iz Peterburga. V njem sporoča Bleiweisu, da ga pozdravlja Kos, in dodaja: "... pri Klemenčiču še nisem bil, odkar ste Vi Peterburg zapustili." Zanimiva pripomba, ki nam da vedeti, da je bil v sedemdesetih letih J. Bleiweis v Petrogradu.

⁵ Valentin Žmitek, "Spomini", *Zadrukar* (Kropa), III, št. 2, str. 69-72.

⁶ Barbara Zupančič, "Slikar Peter Žmitek", v: Verena Štekar Vidic, ur., *Kroparski zbornik*, Kropa: Založba Plamen, 1995, str. 168-180.

⁷ Ana Zalokar, osebni arhiv.

⁸ Glej tudi: Ivan Zika, "Ivan Kos v SZ/Dve Kosovi partiji", *Delo*, 23.2.1963.

⁹ Iskra Čurkina, *Rusko-slovenski kulturni stiki od konca 18. stoletja do leta 1914*, Ljubljana: Slovenska matica, 1995, str. 136, 180, 186, 199, 204.

Čurkina potem predstavi Kosovo bivanje v Rusiji. "Leta 1874 in 1875 je Štifter, ki je tedaj študiral v Peterburgu, vzdrževal s Kosom in Klemenčičem prijateljske stike. 'Oba sta bila zelo prijazna, vesela fanta', se je Štifter kasneje spominjal. Kos se je zanimal za šah. Sodeloval je pri prvem ruskem šahovskem časopisu Šahmatnyj listok, ki ga je izdajal odlični ruski šahist M. I. Čigorin. Posebno pridno je Kos v njem objavljal šahovske probleme v letu 1876." Poglavlje o slovenskih emigrantih v Rusiji zaključuje Čurkina takole: "Slovenska emigracija v Rusiji se je tedaj napajala iz vrst liberalnih, rusofilsko usmerjenih izobražencev, ki niso bili zadovoljni z razmerami v Avstro-Ogrski. V Rusiji pa je prišlo do notranje delitve med njimi: eni so ohranili svoje demokratične in liberalne nazore (Hostnik, Lavrin), drugi so prešli na stran pristašev ruske samovlade (Štifter, Kos, Leskovec), največ pa je bilo takih, ki so opustili vsako politično dejavnost." Kosa omenja tudi Slovenski biografski leksikon.¹⁰

Verjetno je o Kosu še več zapisov. Očitno je imel Levec v mislih prav njega, ko je z Dunaja 5. 2. 1868 pisal nevesti o svojem tamkajšnjem življenju in družbi ter omenil tudi tole: "Stritar je tudi tako dober, da naju z Jurčičem francosko uči pri Kosu..."¹¹ Zanimivo pa je, da v Prijateljevih pismih iz Petrograda, kolikor jih je Nahtigal¹² objavil, Kos ni omenjen. Neglede na to so ta pisma za nas poučna, saj samo še dopolnjujejo Kosov oris razmer v Petrogradu pred prvo revolucijo.

Vsekakor pa velja povzeti, kaj je napisal A. Aškerc¹³ v "Dveh izletih v Rusijo", drobni potopisni knjigi: "Preden se poslovimo od Petrograda, naj še omenim, da sem bil preživel v družbi dveh rojakov par lepih ur. V Petrogradu živi že nad trideset let jako ugleden in bogat slovenski veletržec g. K-s, kateremu sem bil nesel pozdrav ljubljanskega župana g. Hribarja. Gospod K-s govori še gladko svoje materino narečje ter se še zmerom z veseljem spominja svojega rojstnega mesta – Ljubljane. Sprejel me je prijazno ter me povabil za drugi dan, ko je bila nedelja, v svojo vilo v Carskem selu. Seveda sem povabilo sprejel ter se odpeljal po železnici

¹⁰ Franc Lukman, ur., *Slovenski biografski leksikon*, Ljubljana: Zadržna gospodarska banka, 1932, str. 528.

¹¹ Ivan Prijatelj, ur., *Stritarjeva antologija*, Ljubljana: Tiskovna zadruga, 1919, str. 30-31.

¹² Rajko Nahtigal, "Pisma Ivana Prijatelja s študijskega potovanja 1903-1904", *Ljubljanski zvon*, LVII, 1937, str. 18-23, 73-76.

¹³ Anton Aškerc, "Dva izleta na Rusko", v: Anton Aškerc, *Zbrano delo*, sedma knjiga, Ljubljana: DZS, 1952, str. 74-75.

dobro uro daleč proti jugu. V svoji lični, sredi brezovega parka stoječi 'dači' me je sprejela družina K-sa, ki je seveda ruska. Pri mizi sem zalotil tudi našega slovenskega slikarja Žmitka, ki se ni mogel dosti načuditi, da sva se bila sešla v Carskem selu! Po obedu smo šli šetat po obširnem carskem parku ter si ogledali grad in mesto, ki šteje okoli 20.000 duš in ima med drugimi šolami tudi žensko gimnazijo. V Carskem selu je študiral in se vzgajal, kakor je znano, Puškin ter začel tukaj razvijati svoj pesniški talent. V senčnatem parku ima veliki poet svoj spomenik. Mladi Puškin sedi na klopi v kadetski uniformi. Po slovesu od gostoljubne družine sva se odpeljala z gospodom Ž. zvečer v Piter nazaj, kjer sva še nekoliko 'poguljala'."

Še danes je v Carskem selu ohranjen grob Ivana Kosa in spomenik s pesmijo, ki jo je Kosu posvetil Aškerc:

*"Tukaj pokriva te hladna gomila?
Tukaj, predragi, nam spavaš sedaj?
Smrt neusmiljena res je ločila
S koso nas ostro na vekomaj?
Ne! Ti živiš! V naših srcih živiš!
Priča globoke ti naše si boli.
Kakor luč večna med nami goriš ...
Prava ljubezen ne mine nikoli."*

PRESOJA

Iz pisem Ivana Kosa, pričevanj o njem v literaturi in spominov njegovih otrok razberemo, da je bil zelo široka osebnost s številnimi talenti, od katerih sicer mnogih v pismih ni razodel (violinist, slikar, matematik, šahist ...). V bistvu je bil vse kaj drugega prej kot podjetnik, vendar je znal tudi v svoj poklic vnesti nagnjenje do narave, med drugim tako, da se je posebno posvetil gradbenim kamninam, predvsem finskemu granitu. Po pričevanju hčerke Njutje je bil mehke in skrbne narave, posebno do otrok. Po pismih sodeč pa je bil delež skrbi, povezanih s poslovanjem njegovega podjetja, v prvi vrsti znak značilne trajne zaskrbljenosti, kakršno pogosto opazamo pri izseljencih, ne pa značajska lastnost. Predrevolucionarno vzdušje je brez dvoma prispevalo svoj delež k nastanku in vzdrževanju notranjega nemira, ki se je končno po psihosomatskih zakonitostih zgostil v obolenje srca, zaradi

katerega je tudi umrl. Vse do zadnjega pa je kot osebnost ostal trden in harmoničen, o čemer priča tudi dobro ohranjen materin jezik, ki ga ne kazijo niti kaki količkaj pogostejši rusizmi ali germanizmi.

Narodna zavednost, ki jo je Ivan povzel že po očetu, zdravniku Josipu, ter kasneje utrdil med napredno mladino, ga je nagnila v vseslovansko smer in s tem določila njegovo življenjsko pot. Tej smeri je ostal zvest kljub bolečim izkušnjam, tako s tujino kot pri stikih z nekaterimi rojaki. Trdnost Rusije mu je bila porok za varnost svoje domovine: tudi zato ga je socialno-revolucionarno gibanje vznemirilo, saj je v njem opazal sile, ki se za narodno vprašanje niso menile ali pa so bile slovanskim narodom izrazito nasprotno. Kaže, da je vse to vplivalo na razhod z njegovim rojakom Klemenčičem, ki je nasprotno videl predvsem socialno vprašanje, in se, kot beremo, pri tem povsem rusificiral. Svoje je obenem odigral čas, ko je šlo za dvoje vprašanj – narodno in socialno –, ki sta se izključevali, namesto da bi se dopolnjevali.

Razen Kosovega pisma Žmitku nam žal nista dosegljivi (oziroma ohranjeni) niti njegova zgodnejša korespondenca z domom niti dopisovanje z drugimi, predvsem s Hribarjem. Že v tem prispevku zbrano gradivo pa kaže, da je imela Slovenija v Rusiji koncem 19. in v začetku tega stoletja sicer tiho, vendar razgledano osebnost, ki ni bila nepomembna pri vzpostavljanju stikov med obema deželama in pri medsebojnem seznanjanju.

S svojim šahovskim talentom je Kos razen tega prispeval h kulturi ruskega in s tem pozneje sovjetskega šaha. S sinom Jurijem¹⁴, ki je ostal v Rusiji, pa je Kosova druga domovina dobila pomembnega botanika, ki je v Naljščiku na Kavkazu uredil enega od svetovno znanih botaničnih vrtov ter s svojim imenom označil prenekatero rastlino tamkajšnje flore.

¹⁴ Jurij Ivanovič Kos, *Rastitel'nost' Kabardino-Balkarii i ee hozjaistvennoe ispolzovanie*, Naljščik: Kabardino-Balkarskoe knižnoe izdatel'stvo, 1959.

SUMMARY

IVAN KOS: A SLOVENE IN THE TZARIST RUSSIA*Jurij Zalokar*

Ivan Kos was born in Ljubljana, Slovenia, on December 13, 1846. His father was Slovene nationally minded physician. Soon after graduating from the Vienna Commercial Academy he resolved to go to Russia and he arrived there in 1870. Though he was endowed with various talents (music, painting, chess etc.) he had to make his career in business. In St. Petersburg (Petrograd) he entered a well established building and business firm, later becoming its partner and proprietor. Well known are his contributions to the Russian chess. Being moderately wealthy he could support some of Slovene countrymen visiting Russia and informing others regarding the life in Russia as well as Russians interested in the political situation in Slovenia, then under Austrian-Hungarian rule. Among his visitors were some eminent political and cultural representatives from Slovenia (Bleiweis, Hribar, Aškerc, Prijatelj, Žmitek etc.).

The presentation of Ivan Kos is based on his letters written from Petrograd to his sisters Ana Zarnik and Marija Bleiweis in Ljubljana from 1884 till his death in 1907 and on the data mentioning him in the literature. Some personal memories of his daughter Ana (married Zalokar) are given as well. Most interesting are also his views on the prerevolutionary scenery and the last decades of the tzarist Russia. The extracts from his letters are published in their original form.